

نقش زن مسلمان در توسعه اقتصادی خانواده

سیده رباب سیدکاظمی^۱، طاهره حمزه‌یی بیدگلی^۲، مهدیه قاسم عبدلی بیدگلی^۳
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۵/۶؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۶/۲۸

چکیده

خانواده، کوچک‌ترین و مهم‌ترین بخش جامعه است و توسعه اقتصادی آن، نقش مهمی در توسعه و پیشرفت اقتصادی جامعه ایفا می‌کند. دلیل این امر، تأثیر دوجانبه خانواده و جامعه بر یکدیگر است. توسعه اقتصادی خانواده، به معنای بهبود شرایط معیشتی و سطح درآمد و افزایش کیفیت زندگی است. از میان اعضای خانواده، زن به عنوان مدیر داخلی می‌تواند نقش مهمی را در بهبود وضعیت اقتصادی خانواده ایفا کند. یافته‌های این پژوهش، نشان داد که زنان مسلمان در دو بعد فردی و خانوادگی، می‌توانند به توسعه اقتصادی خانواده کمک نموده و نقش‌آفرینی نمایند. پژوهش حاضر، با روش توصیفی-تحلیلی و برپایه منابع کتابخانه‌ای، به بررسی نقش زن مسلمان در توسعه اقتصادی خانواده، در دو بعد فردی و خانوادگی پرداخته است. بعد فردی، ناظر به نقش‌های؛ یادگیری مدیریت مالی و کسب دانش اقتصادی؛ مهارت‌آموزی و توسعه مشاغل خانگی؛ و سرمایه‌گذاری و پس‌انداز می‌شود. بعد خانوادگی نیز، نقش‌الگویی در انتقال ارزش‌های اقتصادی به خانواده؛ آموزش مهارت‌های مالی به فرزندان (تربیت اقتصادی فرزندان)؛ برنامه‌ریزی و مدیریت بهینه‌های هزینه‌های خانواده؛ و انتقال فرهنگ الگوی مصرف صحیح را دربر می‌گیرد.

واژگان کلیدی: زن، خانواده، توسعه اقتصادی، اصلاح الگوی مصرف، مدیریت.

۱. دانش‌آموخته سطح دو حوزه علمیه خواهران، مدرسه علمیه حضرت فاطمه الزهرا سلام الله علیها شهرستان آران و بیدگل، robabkazemi215@gmail.com

۲. طلبه سطح دو حوزه علمیه خواهران، مدرسه علمیه حضرت فاطمه الزهرا سلام الله علیها شهرستان آران و بیدگل، hamzeetahere65@gmail.com

۳. طلبه سطح دو حوزه علمیه خواهران، مدرسه علمیه حضرت فاطمه الزهرا سلام الله علیها شهرستان آران و بیدگل، mahdiyghasemabdoli@gmail.com

تبیین مسئله

از مهم‌ترین نشانه‌های پیشرفت یک جامعه، توسعه اقتصادی آن است. توسعه اقتصادی، به معنای رشد و پیشرفت در جنبه‌های مختلف اقتصادی از جمله تولید، درآمد، اشتغال، کیفیت زندگی و رفاه عمومی است. خانواده نیز، کوچک‌ترین و درعین حال مهم‌ترین عضو جامعه است که توسعه اقتصادی آن، هم از اقتصاد جامعه تأثیر می‌پذیرد و هم بر آن تأثیر می‌گذارد و نقش کلیدی، در توسعه و پیشرفت اقتصادی جامعه ایفا می‌کند. توسعه اقتصادی خانواده، به معنی ارتقای شرایط معیشتی؛ افزایش درآمد؛ مدیریت صحیح هزینه‌ها؛ و درنهایت، رسیدن به زندگی مرفه‌تر و با کیفیت بالاتر؛ برای کل اعضای خانواده است.

این مسئله، خود متأثر از عوامل مختلفی، از جمله نقش و جایگاه اعضای آن است. در این میان، زنان مسلمان به عنوان نیمی از جمعیت و مدیران اصلی امور خانواده، نقش تعیین‌کننده‌ای در توسعه اقتصادی خانوار دارند. از این رو، شناخت توانمندی‌های زنان مسلمان و افزایش سهم آنها در فعالیت‌های اقتصادی، می‌تواند تأثیر مستقیمی، بر بهبود وضعیت اقتصادی خانوارها داشته باشد. متأسفانه در بسیاری از جوامع، زنان مسلمان به دلایل مختلف، از جمله کمبود فرصت‌های آموزشی و اشتغال؛ دسترسی محدود به منابع مالی؛ و محدودیت‌های فرهنگی و اجتماعی؛ از فرصت مشارکت فعال در فعالیت‌های اقتصادی محروم مانده‌اند. این امر، باعث شده تا توانمندی‌های بالقوه‌ی زنان در زمینه کسب درآمد، مدیریت هزینه‌ها و توسعه اقتصادی خانواده، نادیده گرفته شود. باین حال، امروزه با افزایش آگاهی و تحول در نگرش‌ها، اهمیت نقش زنان در توسعه اقتصادی خانواده، بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته است.

بنابراین، با توجه به اهمیت و جایگاه زن در خانواده، به نظر می‌رسد که زن مسلمان، می‌تواند در توسعه اقتصادی خانواده نقش داشته باشد؛ اما این که، ایفای این نقش، به چه صورت می‌تواند باشد، سؤال اصلی این پژوهش است. بنابراین پژوهش حاضر، در پی پاسخ، به این سؤال اصلی است که نقش زن مسلمان، در توسعه اقتصادی خانواده چیست؟

در زمینه اقتصاد، مباحث مرتبط با آن و نقش زنان در این حیطه، پژوهش‌هایی صورت گرفته است. اعظم یکتاپورفرد در مقاله‌ای با عنوان «**مهارت زنان در مدیریت اقتصاد خانواده**» به بررسی مدیریت اقتصادی بانوان، در دو حیطه‌ی درآمد و کنترل مصرف خانواده پرداخته و منابع درآمدی زنان را، اشتغال و حقوقی می‌داند که شارع مقدس برای او در نظر گرفته است.

زینب بختوه در مقاله پژوهشی، با نام «نقش زن در بهره‌وری اقتصادی خانواده در سیره معصومین» بهره‌وری اقتصادی زن در خانواده را، متأثر از سه عامل الگوی تربیتی؛ باورهای دینی؛ و تدبیر و عملکرد قوی زن؛ می‌داند. همچنین براساس اندیشه و سیره معصومین، راه کارهای بهره‌وری اقتصادی زن در خانواده را، در سه محور درآمدزایی از راه اشتغال؛ بهره‌وری از راه تولید؛ و الگوسازی در مصرف و کنترل هزینه‌ها؛ قابل شناسایی می‌داند. مقاله‌ی «بررسی دیدگاه اسلام در مورد عملکرد اقتصادی زنان و نقش آنان در توسعه اقتصادی» به قلم سهیلا بی‌ریا، به بررسی دیدگاه اسلام در مورد حقوق اقتصادی زنان پرداخته و سپس نقش‌هایی را که زنان، در توسعه اقتصادی جامعه اسلامی دارند، مورد ارزیابی قرار داده است و پیشنهاداتی، در جهت ارتقای توانمندی زنان ارائه کرده است. وی در این پژوهش، براساس منابع اسلامی، به این نتیجه رسیده است که زنان، نه تنها از استقلال مالی برخوردار هستند؛ بلکه تمام حقوق مالی متعلق به زن در نظام حقوقی اسلام (مانند ارث، مهریه، نفقه، درآمد ناشی از کار و...)، متعلق به او است و هیچ کس حق تعرض، مطالبه و تصرف آن را ندارد.

با توجه به بررسی‌هایی که صورت گرفته، پژوهش‌گر آگاه است که پژوهش مجزایی، درباره نقش زن مسلمان در توسعه اقتصادی خانواده صورت نگرفته است؛ از این رو این تحقیق، کاربردی و نو به شمار می‌رود.

پژوهش حاضر، با روش تحلیلی-توصیفی و برپایه منابع کتابخانه‌ای، به بررسی نقش زن مسلمان در توسعه اقتصادی خانواده، در دو بعد فردی و خانوادگی می‌پردازد.

۱. مبانی نظری

تعریف توسعه اقتصادی

در مفهوم توسعه اقتصادی، به معنای فرایند بهبود بخشیدن به کیفیت زندگی تمامی مردم، سه جنبه مهم توسعه عبارتند از: ارتقاء سطح زندگی مردم، ایجاد شرایط مناسب برای رشد عزت نفس افراد جامعه و افزایش آزادی‌های افراد در انتخاب. (واژه‌نامه اصطلاحات اقتصادی، ۱۳۷۹، ص ۸)

میثم موسایی، توسعه اقتصادی را وضعیتی از اقتصاد می‌داند که امکانات مادی، برای رشد و تعالی انسان فراهم باشد. وی همچنین معتقد است که توسعه اقتصادی، ایجاد شرایطی است که انسان‌ها، بتوانند بهترین و بیشترین بهره‌برداری را از زمین، فضا، معادن و همه امکانات

خدادادی بکنند. (موسایی، ۱۳۷۴، ص ۵۴)

بنابراین توسعه اقتصادی، فرایندی است که با بهبود کیفیت زندگی، ارتقای سطح زندگی، رشد عزت نفس و افزایش آزادی‌های افراد در انتخاب، همراه است و شرایطی را فراهم می‌کند تا انسان‌ها، بتوانند از امکانات مادی، زمین، فضا و منابع خدادادی، به بهترین شکل بهره‌برداری کنند. این امر، به معنای دستیابی به درآمد پایدار است که به خانوار، امکان می‌دهد شاخص‌های موردنظر خود را ارتقا دهند و منابع محدود قابل دسترس را، به نیازهای خانواده تخصیص بدهند. (اصغری، ۱۳۹۳، ص ۸۴)

۲. نقش فردی

منظور از نقش فردی زن مسلمان در توسعه اقتصادی خانواده، اقداماتی است که هر زن مسلمان، می‌تواند در حیطه شخصی و فردی خود، انجام دهد تا به رشد و بهبود وضعیت اقتصادی خانواده کمک کند. این اقدامات شامل این موارد می‌شود: یادگیری مدیریت مالی و کسب دانش اقتصادی؛ مهارت‌آموزی و توسعه مشاغل خانگی؛ سرمایه‌گذاری و پس‌انداز.

۱،۲. یادگیری مدیریت مالی و کسب دانش اقتصادی

یادگیری مدیریت مالی برای زنان مسلمان، به معنای کسب دانش و مهارت در زمینه برنامه‌ریزی، سرمایه‌گذاری، پس‌انداز و مدیریت هزینه‌های مالی، به گونه‌ای است که با اصول و ارزش‌های اسلامی سازگار باشد. از آن‌جاکه به‌طور معمول، منابع و درآمد محدود؛ ولی نیازهای انسان نامحدود است؛ از این‌رو اسلام، تأکید فراوانی بر مدیریت و برنامه‌ریزی اقتصادی دارد که در روایات اسلامی، از این موضوع، تعبیر به «تقدیر معیشت» شده است (کلانتری، ۱۳۸۳، ص ۸۴) در روایتی از حضرت امیر علیه السلام آمده است که فرمودند: «پایداری زندگی به برنامه‌ریزی درست و وسیله‌ی رسیدن به آن، مدیریت صحیح است.» (تمیمی‌آمدی، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۵۰۳) با توجه به این روایت شریف، قوام و دوام زندگی، نیازمند مدیریت صحیح است و از آن‌جاکه مسئله اقتصاد خانواده، از مهم‌ترین لوازم پایداری و قوام آن است، باید برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح منابع مالی، در اولویت قرار بگیرد.

زنان می‌توانند به عنوان سرپرست خانواده یا به عنوان هم‌کار و پشتیبان مرد، برای هدایت و مدیریت اقتصادی خانواده تلاش کنند. همچنین اگر ارثی به آنها رسیده باشد، می‌توانند از آن،

برای رشد و تعالی فرزندان، استفاده کنند یا حتی از نفقه و مهریه خود، به درستی برای همین منظور، بهره ببرند. در حوزه مدیریت مصرف، بانوان توانمند و متفکر هستند که با برنامه‌ریزی صحیح و تدبیر فراوان، می‌دانند سرمایه خانواده را در کجا، چگونه و چطور مصرف کنند. آنها با این رویکرد، علاوه بر برآوردن نیازهای خود و فرزندان، بخشی از منابع را نیز، به صورت پس‌انداز برای روزهای نیاز نگه می‌دارند. (یکتاپورفرد، ۱۳۹۹، ص ۱)

یادگیری مدیریت مالی و کسب دانش اقتصادی توسط زنان مسلمان، به توسعه اقتصادی خانواده، کمک شایانی می‌کند. درست است که در بسیاری از خانواده‌ها، امور مالی عمدتاً در اختیار مردان است؛ اما زنان نیز، نقش مهمی در مدیریت مالی خانواده و توسعه اقتصادی آن دارند. زنان با برنامه‌ریزی و کنترل بهتر بودجه خانواده، می‌توانند هزینه‌های غیرضروری را کاهش دهند و از طریق پس‌انداز و سرمایه‌گذاری هوشمندانه، به رشد و ثروت طولانی‌مدت خانواده یاری رسانند. آگاهی از مفاهیم اقتصادی و بازاریابی، زمینه را برای راه‌اندازی کسب‌وکارهای کوچک و افزایش درآمد خانواده فراهم می‌آورد. علاوه بر این، آموزش مالی با افزایش دانش مالی، به بهبود رفتارهای مالی، نظیر پس‌انداز هدفمند و بودجه‌بندی لازم کمک می‌کند و در نتیجه، توانایی مدیریت ریسک‌های مالی را در افراد، تقویت می‌نماید. (فیل سرائی و شفیع‌ی مقدم، ۱۴۰۳، ص ۶۵) از این رو، انتقال این دانش به نسل بعدی، منجر به تربیت افرادی توانمند، در حوزه‌ی مدیریت مالی خواهد شد که در آینده، می‌توانند خانواده‌هایی امن، مستقل و برخوردار از کیفیت زندگی مناسب داشته باشند.

بنابراین، یادگیری مدیریت مالی و کسب دانش اقتصادی برای زنان مسلمان، گامی حیاتی در راستای توانمندسازی اقتصادی آنان و توسعه پایدار خانواده است. زنان، با تسلط بر مهارت‌های برنامه‌ریزی مالی، سرمایه‌گذاری و کنترل هزینه‌ها، می‌توانند نقش محوری، در مدیریت بهینه‌ی منابع مالی خانواده ایفا کنند. آنها قادر خواهند بود با شناسایی و حذف هزینه‌های غیرضروری، میزان پس‌انداز را افزایش داده و از طریق سرمایه‌گذاری‌های هوشمندانه و سازگار با موازین شرعی، زمینه‌ی رشد و ثروت طولانی‌مدت خانواده را فراهم آورند.

۲.۲. مهارت‌آموزی و توسعه مشاغل خانگی

مهارت‌آموزی و توسعه مشاغل خانگی، نقش مهمی در توانمندسازی فردی زنان مسلمان و ارتقای جایگاه آنان در خانواده دارد. زن مسلمان، خواه در کسوت یک زن خانه‌دار یا زنی که

علاوه بر خانه داری، مسئولیت شغلی اجتماعی هم دارد؛ باید روان شناس، پرستار، آشنا به فنون تغذیه، امور مالی، هنرمند و درنهایت، مشاور و همراه اعضای خانواده باشد و این امور، جز با افزایش آگاهی، کسب مهارت و تمرین زیاد به دست نخواهد آمد. (ندری ایبانه، ۱۳۸۵، ص ۸۹-۱۲۲) علاوه بر این موارد، یک زن مسلمان در جهت توسعه اقتصادی خانواده، می تواند با کسب مهارت های شغلی و راه اندازی کسب و کارهای خانگی، منبع درآمد مستقل و شخصی داشته باشد که این امر، به او احساس استقلال مالی و اعتماد به نفس بیشتری می بخشد (همان، ص ۸۹-۱۲۲) و فرصت مهارت آموزی و توسعه ی حرفه ای، زمینه را برای رشد، پیشرفت و خود شکوفایی فردی وی فراهم می آورد. با داشتن درآمد شخصی، زن می تواند در تصمیم گیری های مالی خانواده، نقش فعال تری ایفا کند و در مدیریت و برنامه ریزی بودجه، سهیم باشد. علاوه بر این، مادر موفق در کسب و کار، می تواند الگوی مناسبی برای فرزندانش باشد و روحیه ی کارآفرینی و استقلال مالی را به آنها منتقل کند. کسب درآمد و موفقیت در کارآفرینی، جایگاه و منزلت زن را در خانواده نیز، ارتقا می دهد و باعث احترام و تکریم بیشتر او، می شود. برای نمونه در منابع اسلامی، از زنی به نام رائطه (یا ریطه) همسر عبدالله بن مسعود، صحابی مشهور یاد شده است که او، به صنعت گری می پرداخت و درآمد خود را در راستای آسایش شوهر و فرزندان خود، هزینه می کرد. او يك روز به شوق دستگیری از مستمندان، به حضور پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه و اله) شرفیاب شد و در این مورد، چیزی پرسید. آن حضرت فرمود: «درآمد شغل خود را در راه همسر و فرزندان انفاق کن. [که بهترین صدقه است]» (الطبرانی، ۱۴۱۵ق، ج ۲۴، ص ۲۶۳-۲۶۵) بنابراین، علاوه بر نقش اقتصادی، مهارت آموزی و اشتغال در مشاغل خانگی، برای خود زنان مسلمان نیز، دارای فواید فردی بسیاری است که به خودباوری، رشد و توانمندسازی آنان، کمک شایانی می کند.

از سوی دیگر، توسعه مشاغل خانگی به عنوان یک ایده جذاب در حوزه ی خوداشتغالی، راه کاری مؤثر در رونق اقتصاد محسوب می شود که محور اصلی آن، خانواده است. مشاغل خانگی، با ایجاد فرصت های درآمدزایی برای اعضای خانواده، کاهش هزینه های تولید و انعطاف پذیری در مدیریت زمان، به عنوان راه کاری مؤثر در توسعه اقتصاد خانوار شناخته می شوند. این مدل، با بهره گیری از ظرفیت های فرهنگی و اجتماعی، مشارکت جمعی اعضای خانوار را تقویت کرده و به پایداری اقتصادی کمک می کند. (مروتی و همکاران، ۱۴۰۳، ص ۴۴) علاوه بر این، توسعه مشاغل خانگی با حفظ کیان و انسجام خانوادگی، از پراکندگی اعضای

خانواده جلوگیری می‌کند. بنابراین، این مدل اشتغال‌زایی که برپایه بهره‌گیری از توانمندی‌های اعضای خانواده، استوار است، می‌تواند به عنوان یک استراتژی موفق در راستای رشد اقتصادی، ایجاد اشتغال پایدار و افزایش درآمد خانوارها مورد توجه قرار گیرد.

بنابراین زن مسلمان، با مهارت‌آموزی و آموزش مهارت‌های شغلی، می‌تواند در فعالیت‌های درآمدزا در محیط خانه مشارکت کند. زنان با مدیریت دقیق فرآیند تولید، نقش کلیدی در موفقیت این کسب‌وکارها ایفا می‌کنند. ایده‌های خلاق آنها، موجب افزایش تنوع و ارزش افزوده محصولات می‌شود. حضور در مشاغل خانگی، استقلال مالی و اعتمادبه‌نفس زنان را ارتقا می‌بخشد. آنها همچنین در انتقال دانش و مهارت‌ها، به نسل آینده نقش دارند. بنابراین، مشارکت گسترده زنان در این مشاغل، به توانمندسازی اقتصادی آنان و افزایش درآمد و رفاه خانواده کمک می‌کند.

۳،۲. سرمایه‌گذاری و پس‌انداز

اسلام، اهمیت زیادی برای پس‌انداز و مدیریت صحیح ثروت قائل است. پس‌انداز، یک عملیات مالی است که در آن، فرد یا خانواده، بخشی از درآمد خود را صرفه‌جویی کرده و به صورت ذخیره‌سازی، آن را برای زمان‌های آینده نگه می‌دارد. (شریفی و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۱۱۲) یکی از نقش‌های مهم زن مسلمان در توسعه اقتصادی خانواده، از نظر فردی، پس‌انداز و سرمایه‌گذاری است. به این معنا که او می‌تواند با مدیریت درآمد و هزینه‌های شخصی به شیوه صرفه‌جویانه، کسب آگاهی در زمینه مفاهیم اقتصادی و مالی، سرمایه‌گذاری بخشی از درآمد در راه‌های مطمئن و مجاز شرعی، در صورت اشتغال و پرهیز از اسراف و زندگی قناعت‌مندانه برای افزایش میزان پس‌انداز، به توسعه اقتصادی خانواده کمک نماید.

از دیدگاه اسلامی، زنان نقش کلیدی در آموزش و الگوسازی برای فرزندان، در زمینه مصرف صحیح، پس‌انداز و سرمایه‌گذاری دارند. آنها می‌توانند با تشویق خانواده به زندگی ساده و دوری از اسراف، راه را برای پس‌انداز هموار کنند. توجه زنان به پس‌انداز بخشی از درآمد خانواده، موجب می‌شود که در مواقع نیاز، خودکفا بوده و به دیگران مراجعه نکنند. امام صادق علیه السلام در تشویق مردم به پس‌انداز و آینده‌نگری، شیوه‌ی سلمان فارسی را بیان می‌کردند که پس از دریافت سهمیه‌ی بیت‌المال سالانه، مخارج سالش را تا سال آینده، ذخیره می‌نمود و می‌گفت: «... نفس انسان اگر به مقدار کافی، وسیله‌ی زندگی نداشته باشد، در اطاعت حق،

کندی و کوتاهی می‌کند و نشاط و نیروی خود را، در راه حق از دست می‌دهد.» (حرعاملی، ۱۴۱۶ق، ج ۱۷، ص ۴۳۵) امام صادق علیه السلام در این زمینه می‌فرمایند: «از خودت برای خودت، وام بگیر و پس‌انداز کن در تندرستی؛ پیش از آن که بیمار شوی و در توانایی؛ پیش از آن که ناتوان گردی.» (کلینی، ۱۳۷۵، ج ۵، ص ۵۶۵)

زنان مسلمان می‌توانند با تشویق خانواده به پس‌انداز و جلوگیری از اسراف و مصرف بیش از حد، به تشکیل سرمایه اولیه برای سرمایه‌گذاری کمک کنند. آنها با کنترل هزینه‌های غیرضروری و تشویق به پس‌انداز، به توسعه اقتصادی خانواده یاری برسانند. این اقدامات، از طریق جلوگیری از هدررفت منابع مالی، امکان تشکیل سرمایه اولیه، برای سرمایه‌گذاری‌های خانوادگی و برنامه‌ریزی، برای آینده اقتصاد خانواده را فراهم می‌آورد. (حسین‌زاده و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۳۹۴)

تأثیر پس‌انداز و سرمایه‌گذاری زن، بر توسعه اقتصادی خانواده‌ها به این گونه است که، موجب ایجاد امنیت مالی در خانواده می‌شود و این امنیت در مواقع بحرانی، می‌تواند به خانواده کمک نماید. مواقع بحرانی و هزینه‌های غیرمنتظره، می‌تواند مانند از دست دادن شغل، بیماری یا خسارت‌های ناگهانی باشد که پس‌انداز، می‌تواند کمک‌حال باشد و از بروز مشکلات مالی بیشتر و حتی قرض‌کردن جلوگیری کند. علاوه بر این، پس‌انداز به خانواده‌ها، این فرصت را می‌دهد تا در زمینه‌های سرمایه‌گذاری مناسب، شرکت کنند که منجر به افزایش درآمد و ثروت آنها می‌شود. در سطح کلان‌تر، افزایش نرخ پس‌انداز در جامعه، می‌تواند تأثیر مستقیمی بر اقتصاد کشور داشته باشد. این امر از طریق افزایش منابع مالی بانک‌ها، سرمایه‌گذاری‌های داخلی در امر تولید و ایجاد اشتغال، می‌تواند رشد اقتصادی را تشویق کند. (اصغری، ۱۳۹۳، ص ۸۹) بنابراین پس‌انداز، نقش مهمی در تقویت امنیت مالی خانواده‌ها، افزایش پایداری اقتصادی آنها و رشد اقتصاد کشور ایفا می‌کند.

بنابراین، با رویکرد صحیح اسلامی در امور مالی، زن مسلمان، نقش مهمی در توسعه پایدار اقتصادی خانواده و حتی جامعه ایفا می‌کند. توجه به پس‌انداز و آینده‌نگری از سوی زن مسلمان، باعث می‌شود که او، همه‌ی درآمد خود یا خانواده را، یک‌جا یا ناپجا مصرف نکند؛ بلکه آینده‌ی خود و خانواده را نیز در نظر بگیرد. این امر، سبب افزایش پایداری اقتصادی و درنهایت توسعه‌ی اقتصادی فرد و خانواده می‌شود.

۳. نقش خانوادگی

منظور از نقش خانوادگی زن مسلمان در توسعه اقتصادی خانواده، مسئولیت‌ها و وظایفی است که او در قالب نقش سنتی خود، به عنوان همسر و مادر در خانواده ایفا می‌کند و می‌تواند بر پیشرفت اقتصادی خانواده، تأثیرگذار باشد. این اقدامات، شامل این موارد می‌شود: نقش‌گویی در انتقال ارزش‌های اقتصادی به خانواده، آموزش مهارت‌های مالی به فرزندان (تربیت اقتصادی فرزندان)، برنامه‌ریزی و مدیریت بهینه هزینه‌های خانواده، انتقال فرهنگ الگوی مصرف صحیح.

۱،۳. نقش الگویی در انتقال ارزش‌های اقتصادی به خانواده

منظور از نقش الگویی زنان در این زمینه، این است که آنها با رفتار، گفتار و عملکرد خود، الگو و نمونه‌ای را برای فرزندان خود به نمایش می‌گذارند. به عبارت دیگر، زنان با شیوه زندگی، مدیریت امور مالی و تصمیم‌گیری‌های اقتصادی روزمره خود، یک سری الگوها و رفتارهای عملی را به فرزندانشان منتقل می‌کنند. فرزندان از طریق مشاهده و تقلید این رفتارها، نحوه برخورد با مسائل اقتصادی را فرا می‌گیرند. برای مثال، اگر مادری با برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح، پس‌انداز مناسبی داشته باشد، این رفتار برای فرزندان او الگو شده و آنها به اهمیت پس‌انداز پی می‌برند. یا اگر مادری رفتارهای مصرف‌گرایانه و اسراف داشته باشد، این الگوی منفی در ذهن فرزندان نقش می‌بندد. بنابراین، نقش الگویی زنان در انتقال ارزش‌های اقتصادی، بدین معناست که آنها با زندگی واقعی و رفتارهای روزمره خود، الگوهای عملی موفق یا ناموفق اقتصادی را به فرزندانشان آموزش می‌دهند.

با آموزش و الگوسازی ارزش‌های مالی مانند پس‌انداز، مصرف بهینه و انفاق به فرزندان، زنان می‌توانند نسل آینده را برای مدیریت صحیح ثروت آماده کنند. انفاق و کمک به نیازمندان، که از ارزش‌های اسلامی است، به گردش ثروت در جامعه کمک می‌کند و از فقر و محرومیت می‌کاهد که این خود، عامل رشد اقتصادی است. (نصیرخانی و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۲۳۳)

نقش الگویی زن مسلمان در انتقال ارزش‌های اقتصادی به خانواده از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. زنان در نقش مادر و همسر، این توانایی را دارا می‌باشند که نقش مهمی را در شکل‌گیری نگرش و رفتار اقتصادی اعضای خانواده ایفا کنند. برخی از جنبه‌های مهم این نقش

عبارتند از: آموزش مدیریت منابع و صرفه جویی؛ ترویج ارزش های اسلامی در اقتصاد؛ تشویق به کارآفرینی و خوداتکایی؛ آموزش مهارت های اقتصادی و الگوی مصرف معقول. (بختوه، ۱۴۰۰، ص ۱۰۰-۱۰۱)

انتقال فرهنگ مصرف صحیح و انتقال ارزش های اقتصادی در خانواده، هر دو مهم هستند؛ اما تفاوت هایی دارند. فرهنگ مصرف بر نحوه استفاده از منابع و پرهیز از اسراف تمرکز دارد؛ در حالی که ارزش های اقتصادی بر مفاهیمی مانند کارآفرینی، سرمایه گذاری، پس انداز و موفقیت مالی تأکید می کنند. مصرف صحیح، بر رفتارهای روزمره اثر می گذارد؛ اما ارزش های اقتصادی، نگرش ها و تصمیم های بلندمدت مالی را شکل می دهند. مصرف، در زندگی روزانه کاربرد دارد؛ اما ارزش های اقتصادی، در زمینه های گسترده تری همچون شغل و کسب و کار مورد توجه اند. خانواده ها باید به هر دو جنبه توجه کنند تا فرزندان موفق، متعادل و آگاه در حوزه اقتصاد تربیت کنند.

زنان می توانند با مدیریت صحیح هزینه ها، بودجه بندی و صرفه جویی، الگوی مناسبی برای فرزندان و همسرانشان باشند. تأکید بر اصول و ارزش هایی همچون انصاف؛ احترام به حقوق دیگران؛ زدودن حرص و آز؛ و خودداری از اسراف و تبذیر؛ می تواند در شکل گیری یک نگرش اقتصادی سالم در خانواده نقش داشته باشد. (یکتاپورفرد، ۱۳۹۹، ص ۱۲۵-۱۲۶) زنان کارآفرین با الهام بخشیدن به فرزندان، آنها را به سمت خوداشتغالی و استقلال اقتصادی سوق می دهند. آموزش مهارت هایی همچون برنامه ریزی مالی، سرمایه گذاری و مدیریت بدهی، توسط زنان می تواند به فرزندان در آینده، کمک شایانی کند. رفتار و سبک زندگی زنان در خانواده، الگویی مناسب برای مصرف معقول و دوری از اسراف و تجمل گرایی بی مورد، به فرزندان نشان می دهد.

در مجموع، زنان مسلمان با عمل به آموزه های اسلامی و داشتن رفتار و منش اقتصادی مناسب، می توانند نقش مهمی در انتقال ارزش های سازنده اقتصادی، به نسل آینده و تربیت خانواده ای متعادل و موفق داشته باشند. انتقال ارزش های اقتصادی در خانواده و ایفای نقش الگویی زن مسلمان در این زمینه، موجب مدیریت بهتر منابع مالی، افزایش انگیزه کارآفرینی، برنامه ریزی مالی مناسب و انتقال این ارزش ها به نسل های آینده می شود. این امر، زمینه را برای رشد و توسعه ی پایدار اقتصادی در سطح خانواده، از طریق تربیت افرادی با مهارت های مدیریت مالی، انگیزه کارآفرینی و چشم انداز بلندمدت اقتصادی فراهم می آورد.

۲.۳. آموزش مهارت‌های مالی به فرزندان (تربیت اقتصادی فرزندان)

برای برآورده کردن نیازها و خواسته‌ها در جامعه، ضروری است که همه، به کسب مهارت‌های مدیریت مالی بپردازند. از آن جاکه اقتصاد، مهارتی آموختنی است، این مهارت‌ها از عقاید، نگرش‌ها، عادت‌ها و ارزش‌هایی که در دوران کودکی و در حین رشد و در بستر خانواده و خصوصاً توسط مادران شکل گرفته، ناشی می‌شود. بدیهی است که آموزش مالی، برای همه ضرورت دارد؛ زیرا توسعه اقتصادی خانواده از یک سو، تحت تأثیر اقتصاد جامعه است و از سوی دیگر، خود، عاملی است که مستقیم یا غیرمستقیم بر چگونگی تولید، توزیع و مصرف کالاها و خدمات جامعه و خانواده تأثیر می‌گذارد. (محصل، ۱۳۹۳، ص ۵۵-۵۶) کودکانی که یاد می‌گیرند برای مخارج و هزینه‌هایشان، برنامه‌ای داشته باشند و سپس، طبق برنامه‌ریزی مالی، خرج کنند، از اعتماد به نفس بیشتری برخوردار خواهند بود و نیز آنها، نسبت به سایر کودکان، به توانمندی‌های خود در تصمیم‌گیری اعتماد دارند و متکی به خود هستند.

آموزش مهارت‌های مالی، در دیدگاه اسلام، تحت عنوان «تربیت اقتصادی» قرار می‌گیرد. «تربیت اقتصادی، به معنای دادن بینش صحیح، برپایه دستورات قرآن و حدیث و آموزه‌های فقهی به فرزندان است تا هویت و تصور فرزندان از خودشان، براساس دستورات اسلام از اقتصاد، قوام یابد.» (مطهری کچوروی، ۱۳۹۸، ص ۱۵۱) در روایتی از حضرت امیرالمؤمنین، علی علیه السلام، چنین آمده است: «بهترین چیزی که نوجوانان باید فراگیرند، چیزهایی است که در بزرگسالی خود، به آنها نیاز خواهند داشت.» (ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ص ۳۳۳) مهارت‌های مالی نیز، از مهم‌ترین مهارت‌های زندگی است که فرزندان در محیط خانواده، یاد گرفته و تحت تربیت آن، قرار می‌گیرند. مهم‌ترین مبانی در تربیت اقتصادی شامل: نکوهش راحت‌طلبی؛ اهمیت میانه‌روی؛ سوق دهی فرزندان به ارتقاء تعهد؛ تخصص و نوآوری؛ بیان انگیزه‌های انجام فعالیت‌های اقتصادی برای فرزندان؛ و بیان و نهادینه‌سازی مطلوبیت ذاتی کار و تلاش اقتصادی در فرزندان؛ (محصل، ۱۳۹۳، ص ۷۴-۷۷) می‌شود.

زن مسلمان به عنوان اولین مربی فرزند، در جهت ایفای نقش خانوادگی خود، در توسعه اقتصادی خانواده در جایگاه مادری، می‌تواند از یادگیری مشاهده‌ای و یادگیری آموزشی، در جهت انتقال مفاهیم اقتصادی به فرزندان استفاده نماید. از آن جاکه فرزندان، از تعاملات و تجربه‌های واقعی بیشتر می‌آموزند، توجه به مفاهیم اصیل اقتصاد اسلامی مانند: حلال خوری؛ تلاش و کوشش؛ رعایت حقوق مالی دیگران؛ صداقت؛ آینده‌نگری؛ پرهیز از اسراف؛ و ... را

می‌توان در قالب سبک زندگی اسلامی، به فرزندان آموزش داد. در این زمینه، می‌توان از روش‌هایی مانند: آموزش مدیریت پول توجیبی و پس‌انداز؛ کسب درآمد در بیرون از خانه از طریق انجام مشاغل پاره‌وقت؛ راهنمایی در خرید؛ استفاده از مهارت‌های رایانه‌ای برای کسب درآمد یا درآمدهای فرزندان در ازای انجام کارهای اضافه در خانه؛ استفاده کرد.

بنابراین یک زن مسلمان، به عنوان اولین مربی فرزندان در بستر خانواده، می‌تواند مفاهیم و مهارت‌های مالی و اقتصادی را به فرزندان خود منتقل کند. مهارت‌هایی که، نه تنها موجب توسعه اقتصادی خانواده و مقتصد شدن فرزندان می‌شود؛ بلکه در درازمدت موجب توانمندی فرزندان، در کسب و کار و برعهده‌گیری مسئولیت‌های کلان اقتصادی، در آینده جامعه و تحولات اقتصادی خواهد شد.

۳،۳. برنامه‌ریزی و مدیریت بهینه هزینه‌های خانواده

توجه به برنامه‌ریزی و مدیریت بهینه‌ی هزینه‌های خانواده، از مهم‌ترین نقش‌های خانوادگی زنان در توسعه اقتصادی خانواده است. هر خانواده، به عنوان یک بنگاه اقتصادی کوچک، به برنامه‌ریزی صحیح، در زمینه‌ی کسب درآمد و نحوه‌ی صحیح و بهینه‌ی مصرف آن، نیاز دارد. ممکن است خانواده‌ای، درآمد مناسبی داشته باشد؛ اما در حوزه‌ی مصرف و مدیریت هزینه، با چالش جدی مواجه شود. در این زمینه، زنان می‌توانند با مدیریت صحیح و بهینه، هزینه‌های خانواده را با توجه به میزان درآمد خانواده، تنظیم و مدیریت کنند. زنان با آگاهی از میزان دارایی‌ها، درآمدها، امکانات موجود در خانواده و تطبیق آن بر نیازهای خانواده، می‌توانند نقش مهمی در توسعه اقتصادی خانواده‌ی خود، ایفا کنند. زن می‌تواند مدیریت پنهان، در زمینه‌ی اقتصادی داشته و جبهه‌ی حامی و کمک‌کننده‌ی مرد خویش، در معاش خانه باشد و اگر این وظیفه را برعهده نگیرد، چه بسا تنش‌ها و اختلافات بسیاری، بر سر کمبودها و کاستی‌های مالی به وجود بیاید. (رحمت‌آبادی و خیابانی، ۱۴۰۰، ص ۸)

در حوزه مدیریت هزینه‌های خانواده، شناسایی نیازها، اولویت‌بندی آنها و برآورد هزینه‌های جاری و آینده، بسیار ضروری است. هر خانواده به فراخور درآمد، جایگاه اجتماعی، محیط فرهنگی و سبب مصرفی خود، نیازهای اقتصادی خاص خود را نیز دارد. در این زمینه، یک زن مسلمان کاردان و مدیر، با شناخت نیازها و پیش‌بینی هزینه‌ها، می‌تواند تا حد زیادی به مبحث اقتصاد خانواده کمک نماید. پرداختن به این امر در مبانی اسلامی، جایگاه خاص خود را دارد و

از آن به «تقدیر معیشت»، تعبیر شده است. (حکیمی، ۱۳۸۲، ص ۱۸) امام رضا علیه السلام در حدیثی چنین فرموده‌اند: «لا یستکمل عبد حقیقه الایمان حتی تكون فيه خصال ثلاث: التفقه فی الدین و حسن التقدير فی المعیشتة، و الصبر علی الرزایا»؛ «تأسه خصلت در انسان نباشد، حقیقت ایمان او کمال نیابد؛ ژرف شناختن دین، اندازه داشتن در زندگی و پایداری در مصیبت‌ها.» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۸۲، ص ۳۲۹) این کلام امام، هرچند به صورت کلی و قانونمند بیان شده؛ اما به درستی، گویای اهمیت توجه به مدیریت هزینه‌ها؛ شناخت اندازه‌ها؛ طرح‌ریزی براساس حساب و موازین؛ و رعایت اصل حیاتی نظم و انضباط اقتصادی در خانواده‌ها نیز؛ می‌تواند باشد. به عبارت دیگر، «تقدیر معیشت»، به معنای اندازه‌داشتن در هزینه، حساب کردن امور زندگی، برقراری هماهنگی میان نیازها و چگونگی برآوردن آنها با توجه به امکانات موجود است. مواردی که زن در خانواده، برای مدیریت بهینه‌ی هزینه‌ها، می‌تواند مدنظر قرار دهد، شامل مواردی مانند: امور مربوط به خانه و خانه‌داری؛ تغذیه و مواد خوراکی؛ بودجه‌بندی سبد هزینه خانواده؛ سرپرستی امور افراد خانواده از قبیل تربیت و تحصیل فرزندان؛ اتفاقات ویژه؛ نظم دادن به امور خانه؛ و سلامتی خود و اعضای خانواده می‌شود. او با تفکیک امور خانه، به زیرمجموعه‌های کوچک‌تر، ضمن شناخت صحیح نیازها و اولویت‌بندی آنها، نحوه‌ی صحیح برآوردن آنها را نیز به دست می‌آورد و می‌تواند به اهداف خود برسد.

بنابراین، برای مدیریت بهینه‌ی هزینه‌ها و برنامه‌ریزی برای مبحث اقتصاد خانواده، زن مسلمان با حسن تدبیر، رعایت اولویت‌ها براساس شناخت نیازهای اساسی و پرهیز از پرداختن به امور غیرضروری و تجملی، می‌تواند به توسعه اقتصادی خانواده کمک نماید؛ با فکر و اندیشه‌ی مدبرانه خود و نیز کمک و همراهی اعضای خانواده، بین درآمد و هزینه‌ها، موازنه برقرار نماید.

۴,۳. انتقال فرهنگ الگوی مصرف صحیح

از مهم‌ترین نقش‌های زن مسلمان در رابطه با توسعه اقتصادی خانواده، انتقال فرهنگ الگوی مصرف صحیح به اعضای خانواده است. انتقال فرهنگ الگوی مصرف صحیح، به این معناست که ارزش‌ها، باورها، رفتارها و عادات مربوط به مصرف بهینه و صحیح منابع، در خانواده، نهادینه و ترویج شوند. مصرف بهینه، به معنای کم مصرف کردن نیست؛ بلکه رعایت الگوی مصرف و تعهد به انجام آن است. (ادیب و همکاران، ۱۳۸۸، ص ۷۲) از آن جاکه بیشتر

فعالیت‌های اقتصادی بانوان، در بخش خانواده است؛ زنان با مدیریت صحیح این بخش، نقش مهمی در اصلاح الگوی مصرف و امور اقتصادی جامعه و خانواده برعهده می‌گیرند. (همان، ص ۷۲)

انتقال فرهنگ و الگوی مصرف صحیح توسط زن در خانواده، از راه‌های مختلفی می‌تواند صورت گیرد؛ آموزش عملی با رفتار و عملکرد روزمره در خانه؛ آموزش تئوری از طریق گفتگو؛ توضیح و تشریح اهمیت و فواید مصرف صحیح؛ اعمال انضباط و قوانین خانوادگی در این زمینه؛ درگیر کردن فرزندان در فرآیند مدیریت منابع و هزینه‌ها؛ معرفی الگوها و منابع مرتبط؛ برنامه‌ریزی و مدیریت بودجه‌ی خانوار با مشارکت اعضای خانواده. زن می‌تواند با ترکیبی از این روش‌ها، فرهنگ و الگوی مصرف صحیح را در خانواده نهادینه کند.

زنان با مدیریت خانواده و تصمیم‌گیری اصلی در خصوص خرید و مصرف، نقش کلیدی در انتقال فرهنگ الگوی مصرف صحیح به اعضای خانواده برعهده دارند. (همان، ص ۷۳) اتخاذ فرهنگ الگوی مصرف صحیح در خانواده توسط زنان، بنیان مستحکمی برای توسعه اقتصادی پایدار خانوار فراهم می‌آورد. درواقع، اصلاح الگوی مصرف، یک رویکرد جامع و فراگیر است که تمامی حوزه‌های مصرف در زندگی روزمره را در بر می‌گیرد. علاوه بر مصرف انرژی و منابع طبیعی، شامل مواد غذایی، پوشاک، کالاهای مصرفی، خدمات، سفر و گردش‌گری و حتی سرگرمی و فرهنگ نیز می‌شود. دراین‌راستا، کاهش ضایعات غذایی؛ جلوگیری از اتلاف و اسراف؛ استفاده بهینه از منابع انرژی؛ کاهش هزینه‌های دفع زباله با تفکیک؛ خرید لباس‌های باکیفیت و ماندگار (همان، ص ۷۲)؛ انتخاب کالاهای با عمر طولانی؛ استفاده از خدمات آنلاین و اشتراکی؛ سفرهای محلی؛ استفاده از وسایل حمل و نقل عمومی؛ بهره‌گیری از امکانات عمومی مانند کتاب‌خانه‌ها؛ مدنظر قرار می‌گیرد.

درنتیجه، توجه زن مسلمان به بحث انتقال فرهنگ الگوی مصرف صحیح، موجب می‌شود که خانواده، منابع مالی بیشتری را به سرمایه‌گذاری، پس‌انداز و سایر نیازهای اولویت‌دار، اختصاص دهد که این، خود، زمینه‌ساز رشد و توسعه اقتصادی پایدار آن خواهد بود.

نتیجه

توسعه اقتصادی خانواده، تلاش در جهت افزایش درآمد، بهبود معیشت و سطح رفاه خانواده است که با برقراری تعادل میان درآمدها و هزینه‌ها و مدیریت آنها، موجب بقا و رشد

خانواده می‌شود. زن نیز، به عنوان یکی از دو رکن اساسی خانواده، نقش مهمی را در این زمینه ایفا می‌کند. یک زن مسلمان در بعد فردی، با یادگیری مدیریت مالی و کسب دانش اقتصادی، می‌تواند نقش مهمی در مدیریت بهینه منابع مالی خانواده ایفا کند. مهارت‌آموزی و توسعه مشاغل خانگی، موجب می‌شود که او، در فعالیتهای درآمدزا در محیط خانه مشارکت کند و با فرصت مهارت‌آموزی و توسعه‌ی حرفه‌ای، زمینه را برای رشد، پیشرفت و خودشکوفایی فردی خویش فراهم آورد. سرمایه‌گذاری و پس‌انداز نیز، باعث می‌شود که او، همه‌ی درآمد خود یا خانواده را یک‌جا یا نابجا، مصرف نکند؛ بلکه آینده‌ی خود و خانواده را نیز در نظر بگیرد. در بعد خانوادگی نیز، یک زن مسلمان با انتقال فرهنگ الگوی مصرف صحیح، رفتارها و عادات‌های مربوط به مصرف بهینه و صحیح منابع را، در خانواده نهادینه کرده و ترویج می‌دهد. برنامه‌ریزی و مدیریت بهینه‌ی هزینه‌های خانواده از سوی او، موجب می‌شود که با رعایت اولویت‌ها، براساس شناخت نیازهای اساسی و پرهیز از پرداختن به امور غیرضروری و تجملی، به توسعه اقتصادی خانواده کمک شود و درنهایت، او به عنوان اولین مربی فرزندان، می‌تواند مفاهیم و مهارت‌های مالی و اقتصادی را به آنها منتقل کند.

منابع

- *قرآن کریم، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی.
- *نهج البلاغه
- ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله، **شرح نهج البلاغه**، محمد ابوالفضل ابراهیم، قم: مکتبه آیه الله العظمی المرعشی النجفی (ره)، ج ۲، ۱۴۰۴ ق.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، **تحف العقول عن آل الرسول** علیه السلام، صادق حسین زاده، چاپ اول، قم: آل علی، ۱۳۸۲.
- الطبرانی، سلیمان بن احمد، **المعجم الکبیر**، چاپ دوم، قاهره: مکتبه ابن تیمیه، ج ۲۴، ۱۴۱۵ ق.
- ادیب، یوسف؛ تاجور، آذر؛ پورطهماسبی، سیاوش، «**نقش زن ایرانی در اصلاح الگوی مصرف و ارائه راه کار**»، ماه نامه مهندسی فرهنگی، سال چهارم، شماره ۳۵-۳۶، ۱۳۸۸.
- اصغری، محمود، «**خانواده و نقش آن در اقتصاد مقاومتی**»، نشریه پژوهش های اجتماعی اسلامی، سال ۲۰، شماره ۱۰۲، پاییز ۱۳۹۳.
- بختوه، زینب، «**نقش زن در بهره وری اقتصادی خانواده در سیره معصومین** علیهم السلام»، نشریه جستارهای تاریخ اسلام، دوره ۱، شماره ۱، ۱۴۰۰.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، **غررالحکم و دررالکلم**، سیدمهدی رجایی، چاپ دوم، قم: دارالکتاب الاسلامی، ۱۴۱۰ ق.
- حر عاملی، محمد بن حسن، **تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة**، محمدرضا حسینی جلالی، چاپ سوم، قم: مؤسسه آل البيت (علیهم السلام) لاحیاء التراث، ج ۱۷، ۱۴۱۶ ق.
- حسین زاده، علی حسین؛ شهریاری، مرضیه؛ فرجی بهبهانی زاده، مریم، «**زنان و بهره وری اقتصادی در خانواده براساس سیری در سیره رضوی**»، نشریه زن در توسعه و سیاست، دوره ۱۴، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۵.
- حکیمی، محمد، **امام رضا** علیه السلام **زندگی و اقتصاد**، چاپ دوم، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۸۱.
- رحمت آبادی، اعظم؛ خیابانی، زهرا، «**نقش مدیریتی زن در اقتصاد مقاومتی خانواده**»، نشریه پژوهش های نوین در گستره تاریخ، فرهنگ و تمدن شیعه، سال ۵، شماره ۲، پاییز و

زمستان ۱۴۰۰.

شریفی، کیومرث؛ قائمی اصل، مهدی؛ نوری، بهزاد، «*تحلیل رفتار پس انداز در اقتصاد اسلامی با تأکید بر الگوهای مصرف خانوار*»، فصل نامه اقتصاد اسلامی، دوره ۲۰، شماره ۷۸، ۱۳۹۹.

فیل سرائی، مهدی؛ شفیع مقدم، بهزاد، «*تأثیر آموزش مالی بر دانش مالی، نگرش مالی و رفتار مالی دانشجویان (مورد مطالعه: دانشجویان مدیریت و حسابداری شهرستان مشهد)*»، نشریه حسابداری و شفافیت مالی، سال ۱، شماره ۲، زمستان ۱۴۰۲.

کلانتری، علی اکبر، *تقدیر معیشت؛ ضرورت جامعه اسلامی*، چاپ اول، شیراز: کوشامهر، ۱۳۸۳.

کلینی، محمد بن یعقوب، *اصول کافی*، علی اکبر غفاری، چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ج ۵، ۱۴۰۷ ق.

مححص، مرضیه، «*مبانی و مصادیق تربیت اقتصادی فرزندان در خانواده اسلامی*»، نشریه پژوهش های اجتماعی اسلامی، دوره ۲۰، شماره ۱۰۳، ۱۳۹۳.

مروتی، الهام؛ شاه ولی، ریحانه؛ نقی زاده، زهرا؛ بیجندی، محمدصادق، «*تحلیل ساختاری مؤلفه های اثرگذار بر مشاغل خانگی ایران به روش تحلیل اثرات متقابل*»، نشریه نظریه های کاربردی اقتصاد، دوره ۱۱، شماره ۳، ۱۴۰۳.

مطهری کچوروی، محمدلطیف، «*وظیفه والدین در تربیت اقتصادی فرزندان*»، دوفصل نامه گفتمان فقه تربیتی، دوره ۹۸، شماره ۲، اسفند ۱۳۹۸.

موسایی، میثم، *دین فرهنگ و توسعه*، چاپ اول، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۴.

ندری ایبانه، فرشته، «*خانه داری، اشتغال و زنان ایرانی*»، نشریه بانوان شیعه، شماره ۹، ۱۳۸۵.

نصیرخانی، پرویز؛ عزتی، مرتضی؛ نظام پرست، رضوانه، «*تأثیر نهادهای اسلامی انفاق و قرض الحسنه بر کاهش فقر در ایران*»، نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، دوره ۷، شماره ۲۵، زمستان ۱۳۹۷.

واژه نامه اصطلاحات اقتصادی، مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۷۹.

یکتاپورفرد، اعظم، «*مهارت زنان در مدیریت اقتصاد خانواده*»، فصل نامه سلمی، شماره ۱۲، تابستان ۱۳۹۹.